



Margrith Wilke

Was will das Museum?

Fatale Vrouwen in het Groninger Museum

Het zal weinig mensen ontgaan zijn dat in het Groninger Museum op dit moment een tentoonstelling te zien is met de titel *Fatale vrouwen*. Margrith Wilke onderzoekt het beeld dat hieruit naar voren komt.

Op 19 januari werd in Groningen de tentoonstelling *Fatale Vrouwen* geopend door niemand minder dan Joan Collins. Dit zal weinig mensen ontgaan zijn. De hele museumbrug stond die avond vol met kijklustigen die zich kwamen vergapen aan de witte limousine van Collins en aan de schilderijen van fatale vrouwen. Inmiddels zijn er 15.000 mensen geweest en in totaal hoopt het museum 100.000 bezoekers te verwelkomen. Goed voor de stad Groningen, goed voor het Groninger Museum. Toch blijft het wonderlijk: een hip, postmodern museum dat klappers maakt met in feite traditionele negentiende-eeuwse salonkunst. Eerst de mega-tentoonstelling van de Russische grootheid Repin, herontdekt zo werd beweerd, terwijl in ieder boek over de salonkunst altijd wel enige werken van Repin staan afgebeeld. De herontdekking geldt dus blijkbaar alleen voor Groningen, en nu weer deze fatale vrouwen.

Inmiddels is er al heel veel geschreven over deze tentoonstelling, de negentiende eeuwse schilderkunst en in het bijzonder over het al dan niet vermeende fatale karakter van vrouwen. Eerlijk gezegd houd ik heel veel van de narratieve negentiende-eeuwse schilderkunst met dwalende helden, verstoten vrouwen, exotische prinsessen en historische scènes: of het nu Paul Delaroche is die met de nodige suspense op een wel zeer huisveringwekkende wijze de op handen zijnde executie van Lady Jane Grey in beeld bracht, of de gladde oriëntalistische schilderijen van Jean-Leon Gérôme, waaronder een prachtige, eenzame sultan die we treurend naast zijn overleden lievelingstijger zien afgebeeld, of de verdrinken Ophelia van de Pre-Raphaëliet John Everett Millais. Het verhaal gaat dat het model Elizabeth Siddal in een badkuip met water moest liggen opdat Millais een zo natuurgetrouw mogelijk beeld kon creëren. Het arme meisje vatte echter kou en haar vader dreigde de kunstenaar met een proces toen hij weigerde



Georges Olivier Desvallières (1861-1950) *Salomé* (particuliere collectie, Frankrijk).

de doktersrekening te betalen.

Waarom kan ik nu maar niet enthousiast raken over de fatale vrouwen in het Groninger museum? Allereerst is er de teleurstelling over de tentoongestelde werken: ik zag eigenlijk voornamelijk aquarellen, tekeningen en voorstudies, en dan met name van tamelijke obscure schilderijen. Nu is alles wat salonkunst betreft een beetje obscuur, maar waarom nu eens niet flink uitgepakt, met bijvoorbeeld een paar lekkere fatale 'Franz von Stucks', de Duitse schilder die zeer angstaanjagende Eva's, onder de titels de zinnelijkheid, de zonde of de ondeugd, heeft geschilderd. Over haar naakte lichaam

kronkelt een vieze, dikke 'fallische' slang, afzichtelijk glimmend geschilderd. Von Stuck heeft diverse van deze Eva's geschilderd om aan de grote vraag te voldoen. Op de tentoonstelling zijn slechts twee kleinere schilderijen van hem te vinden met een onduidelijke, nauwelijks zichtbare Eva en met een kussende sfinx. Waarom is er niet één van die mooie Cleopatra's van de Weense Hans Makart uitgekozen, bijvoorbeeld de schilderijen waarop Cleopatra de slang aan haar ontblote borst zet in afwachting van de fatale beet. Haar albasten borst, erotisch maar tegelijkertijd ook dodelijk. Waar moedermelk gedacht wordt leven en zegening te brengen, kan Cleopatra evenwel alleen nog maar vergiftigde melk schenken. Misschien had men ook kunnen kiezen voor een paar Lovis Corinth's, die afschrikwekkende Teutoonse schoonheden schilderde in volle wapenuitrusting. Hun zwaard en speer doen het ergste vermoeden, zeker als je Siegfried heet. En dan Belg Fernand Khnopff, wel aanwezig op de tentoonstelling maar dan opnieuw met alleen een enkele tekening terwijl zijn *De Sfinx* of *Geheim en Weerschijn* of *De sluimerende Medusa* door de vreemdheid, de geheimzinnigheid zo fraai zouden passen in deze tentoonstelling. Van Félicien Rops zien we satanistische tekeningen terwijl zijn *Absint-drinkster*, een ets uit 1890, veel spannender is: een louches straatmadelief die mannen lokt en onvermijdelijk ondergang en verderf brengt en dus in die zin fataal is.

Door de enigszins beperkte keuze rijst het vermoeden dat de organisatoren zich misschien wel wat snel tevreden hebben gesteld toen ze de grote musea blijkbaar niet konden 'verleiden' bruiklenen af te staan. Eerlijk is eerlijk, de financiën zijn daarbij altijd een probleem en wie leent nu zijn echt goede Gustave Moreau, Gustave Klimt of Dante Gabriel Rossetti uit?¹ Maar dan was er de mogelijkheid geweest om het concept wat beter voor het voetlicht te brengen. De organisatoren hadden zich zonder gêne kunnen beperken tot afbeeldingen van het tweede garnituur, want juist deze artistieke productie van minder niveau bewijst hoezeer in de tweede helft van de negentiende eeuw vrouwen als gevaarlijke verleiding een favoriet thema was. Eindeloos zijn de variaties: de vrouw als seksuele vampier, als zieke nymfomane, als primitieve katachtige, als fataal mythisch wezen of als valse doch verleidelijke prostituee. De Amerikaanse hoogleraar Bram

1 De 'topstukken' waar ik hier op doel zoals de *Judith* van Klimt, de *Venus Verticordia* van Rossetti of de *Delila* van Moreau zijn te vinden in onder meer het Louvre, de Tate Gallery, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Historische Museum der Stadt Wien, Museum of Fine Arts in Boston, Koninklijk Musea voor schone Kunsten van België.

Dijkstra geeft in zijn al wat oudere studie *Idols of perversity* een bijna encyclopedisch aandoend overzicht van wat hij veelzeggend 'fantasies of feminine evil in fin-de-siècle culture' noemt.² Afbeeldingen die in die tijd gretig aftrek vonden en waar de schilder zeker geen eeuwige roem mee verwierf, maar wel een goede gevulde beurs.

Als de samenstellers van de tentoonstelling zich wat meer op de cultuur-historische dimensie van het thema hadden geconcentreerd, was wellicht ook duidelijker geworden hoezeer het idee van de fatale vrouw, zoals we dat op de tentoonstelling te zien krijgen, een typisch negentiende-eeuws concept is dat in belangrijke mate bepaald werd door de opkomst van het politieke gebruik van de medische wetenschap, de sociale uitwerking van evolutietheorieën en de ontwikkeling van de psychoanalyse. Mannen en vrouwen werden nu, ook in biologische zin, als aparte entiteiten gedefinieerd waarbij de vrouw werd gekenschetst als minder ontwikkeld dan de man. Zij zou nog iets dierlijk primitiefs bezitten dat de man 'zonder liefde maar door lage list en vuige verleiding' neerhaalt en hem fataal kan worden.

Daarnaast was er de angst voor geslachtsziekten: deze bereikte in de tweede helft van de negentiende eeuw een absoluut hoogtepunt. Menige familie koesterde het 'stille' geheim van besmetting. Venerische aandoe-ningen werden alom gevreesd en niet zonder reden. Uiteindelijk leidde de ziekte na een jarenlange lijdensweg tot waanzin en dood. De discussies over het voorkomen van geslachtsziekten, in alle hevigheid gevoerd door medici, feministen, politici en geestelijken, werden in feite discussies over de omgang tussen de seksen en de klassen, waarbij vrouwen als belichaming van seksualiteit en verleiding werden verbonden met ziekte en dood. Tekenend voor deze angst zijn de diverse karikaturen uit de late negentiende eeuw van geraamtes die verkleed als bruid achter mannen aanjagen. Of, helaas ook niet op de tentoonstelling, afbeeldingen van Mors Syphilitica,³ meestal gepersonifieerd door lugubere straatmeiden met de dood zelf, of met vervaarlijke zeisen op de achtergrond, lokkend vanuit een donkere steeg of aan de tap van een duister lokaal. Daarbij kan ook nog gedacht

2 B. Dijkstra, *Idols of perversity. Fantasies of feminine evil in fin-de-siècle culture* (New York en Oxford 1986). Deze hoogleraar, overigens zelf verzamelaar van deze 'kunst', heeft in 1998 een tweede boek over dit thema gepubliceerd *Evil sisters. The threat of female sexuality & the cult of manhood* waarin hij 20 ste eeuwse femmes fatales analyseert.

3 Het betreft hier niet de naam van de gothic rockband met leadzangeres Lisa Hammer, maar de aanduiding van de personificatie van de syfilische dood.



John William Waterhouse (1849-1917) *La belle dame sans merci* 1893 (Hessisches Landesmuseum, Darmstadt).



John William Waterhouse (1849-1917) *Odysseus en de sirenen* 1891 (National Gallery of Victoria, Melbourne).

worden aan de zwaar geparfumeerde fin-de-siècle literatuur waarin afstand wordt genomen van het keurige geregelde burgerbestaan en de nachtzijde met haar verderfelijke bloemen, 'les fleurs du mal', in hallucinerende bevoordingen wordt gevierd. Ook daar verschijnt de femme fatale, veelal als een soort syfilitisch of vampierachtig wezen om de held uit zijn lijden, het weerzinwekkend stompzinnige burgerbestaan, te verlossen.

Deze 'Werdegang' in het denken over vrouwen is terug te vinden in de afbeeldingen van Cleopatra. Jan de Braij schildert het fameuze banket van Cleopatra (circa 1670) waar ze Anthonius te slim af is door haar parel in azijn op te lossen en zodoende de weddenschap wie zich in een enkele gebaar het meeste geld kan uitgeven, wint. Giambattista Tiepolo toont haar in zijn fresco's (circa 1740) in Palazzo Labia in Venetië als rijke, wereldlijke vorstin omgeven met grandeur, gelijk de koningin van Seba. Terwijl op het schilderij van de Raphael Mengs (circa 1760) Cleopatra verschijnt als een tragische heldin die in een pose van het klassieke toneel haar dramatisch levensverhaal aan Augustus vertelt. Angelica Kauffman (circa 1770) laat Cleopatra treuren bij de tombe van Anthonius. Het is echter in de negentiende eeuw dat Cleopatra een vrouw van vlees en bloed wordt, het toonbeeld van verleiding en dood die op mannen jaagt en hen ten gronde richt.

De tentoonstelling *Fatale Vrouwen* heeft een kunsthistorische opzet: schilderijen worden beschouwd als esthetische objecten die ons gepresenteerd worden in de traditionele wijze van een 'kunst'-tentoonstelling (men

wandelt, zo gezegd, van schilderij naar schilderij, er zijn veel lege wanden en weinig tekst) maar tegelijkertijd moeten we, zoals ook in de catalogus wordt aangegeven, dat wat we zien, historisch duiden: het gaat immers om een fin-de-siècle beeld van 'de vrouw'. En misschien is dat wel het grootste manco van de tentoonstelling: niet zozeer de keuze van de werken maar de uitwerking van het concept. Meer tekst, meer beeldtraditie, meer historische achtergrond waarbij men Joan Collins niet had hoeven uitnodigen: want in wiens ogen is dat nu een fatale vrouw? In een interview gaf ze antwoord op de vraag waarom ze er nog zo bijzonder goed (!?) uitzag. Het antwoord luidde geen drank, geen sigaretten, iedere dag 'gymnastieken', in combinatie met een door haar zelf uitgevonden Hollywoodiaanse feel-good-ideologie. Dit klinkt niet bepaald als een 'fleur du mal', integendeel.

Maar het is opnieuw gelukt om Groningen op de kaart te zetten. Tot in iedere uithoek van ons land heeft men laten weten dat er fatale vrouwen te zien zijn in Groningen. Onlangs stapte ik in Middelburg uit de trein en het eerste wat ik zag waren twee billboards, naast elkaar geplaatst. Het ene bord toonde de dramatische Circe van John William Waterhouse, die haar armen in bezwering ophief, op het andere bord was een groene CDA-verkiezingsposter geplakt met een keurige Balkende die gelukkig glimlachend naar de tovenares opzag. En zo schuifelen nog dagelijks rijen mensen naar de kunsttempel van Mendini om zich te laten vermaken door deze 'salonfähige' vrouwen. Freud vroeg zich op het hoogtepunt van de fatale vrouwen-eeuw af wat 'das Weib' wilde, het is nu eerder de vraag wat het museum wil: misschien een minder fatale tentoonstellingen samenstellen met meer interessante kunst? Zonder dat ik overigens de negentiende-eeuwse salonkunst wil af vallen, want 'fun' is het wel.

Tentoonstelling: *Fatale Vrouwen*, Groninger Museum, Museum Eiland 1, Groningen. Was te zien tot 4 mei 2003. Catalogus: Henk van Os e.a., *Fatale Vrouwen*, Groninger Museum, Groningen 2002, ISBN 90-76704-20-1 (paperback), 181 blz., € 25,-.